

AZƏRBAYJAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

P O L İ S   A K A D E M İ Y A S I

Kafedra: «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi»

Fənn: «Hüquq nəzəriyyəsi-2»

M Ü H A Z İ R Ə

MÖVZU № 10. « Qanunçuluq və hüquq qaydası».

Tərtib etdilər: «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi» kafedrasının rəisi,
dosent, h.e.n. Rusiya Hüquq Elmləri Akademiyasının üzvü,
polis polkovniki

Ceyhun Süleymanov

Kafedranın müəllimi,
polis baş leytenantı

Pərviz Qurbanov

Mühazirə kafedranın iclasında təhlil olunmuşdur və təsdiq edilmişdir.

Protokol № _____ « ___ » _____ 2012-ji il

Bakı – 2012

P L A N:

1. **Qanunçuluğun anlayışı, prinsipləri və təminatları.**
2. **Hüquq qaydası və ictimai qayda.**
3. **Qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsində daxili işlər orqanlarının rolu**

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2011.
2. «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununu. Bakı, 14.01.2000-ci il.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. 01.09.2000-ci il.
4. «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Dərslik. Polis Akademiyası. Bakı, 2007.
5. **Xrpanyuk.** «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Bakı, 2007.
6. **Lazerev.** «Ümumi dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Bakı, 2006.
7. **Aqşin Quliyev.** Hüquq ensiklopediyası.
8. **100 suala 100 cavab.** Metodik vəsait. Polis Akademiyası. Bakı, 2007.
9. **Piqolkin** «Podqotovka proektov normativnom akt».
10. **Ефремов А.Ф.** Принципы и гарантии законности. Самара 1999
11. Теория государства и права. Курс лекций /Под ред. Н.И.Матузова, А.В.Малько, М-2004.
- 12.** Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində milli fəaliyyət proqramının təsdiqlənməsi haqqında” 27 dekabr 2011 tarixli sərəncamı.

GİRİŞ

Qanunçuluq ümumi hüquq nəzəriyyəsində mərkəzi yer tutmaqla həm nəzəri, həm də təcrübi cəhətdən aktualıq təşkil edir.

Hüquq elmində qanunçuluq dedikdə, hüququn hər bir subyektinin mövcud qanunvericiliyə əməl etməsi başa düşülür. Funksional nöqtəyi nəzərdən isə qanunçuluğa prinsip, hakimiyyətin həyata keçirilməsi metodu, ictimai həyatın rejimi, şəxsiyyətə yönələn tələblərin sistemi kimi baxılır.

Zamanla ədəbiyyatlarda qanunçuluğun izahında bir çox çatışmazlıqlar mövcud olunmuşdur. **Birincisi**, bu kateqoriyanın tərkibi onun haqqında mövcud təsəvvürləri əks etdirmir. **İkincisi**, bu tərkib onun tam mənəvi təbiətini müəyyən etməyə imkan vermir. **Üçüncüsü**, bu tərkibdə siyasi-hüquqi cəhət üstünlük təşkil edir. **Dördüncüsü**, sırf normativ baxış çox vaxt hüquqi problemin təcrübi tərəflərini zəiflədir. **Bəşincisi**, bu cəhətlərlə formalaşdırılan anlayış müxtəlif hüquqi kateqoriyalar əsasında ziddiyyət yaradır, məs; qanunçuluq və hüququn realizəsi.

Müasir reallıqlar ilk növbədə qanunçuluğun dünyəvi metodoloji əsaslarının öyrənilməsinə tələb edir. Buna görə öyrənmə predmeti təkcə daxili cəhətlər yox, həm də xarici — sosial-iqtisadi, siyasi-hüquqi, tarixi, məntiqi-semantik cəhətlər olmalıdır. Başqa sözlə, bu problemi həm nəzəri, həm də təcrübi faktorlar nəzərə alınmaqla kompleks şəkildə araşdırmaq lazımdır.

Biz mühazirə zamanı aşağıdakı məsələləri həll etməyə çalışacağıq:

- Qanunçuluğun anlayışı və mahiyyətini müəyyən etmək;
- Qanunçuluğun prinsiplərini müəyyən etmək;
- Qanunçuluğun təminatlarını analiz etmək;
- hüquq qaydasının anlayışını və mahiyyətini müəyyən etmək;
- hüquq qaydası və ictimai qaydanı müqayisə etmək;
- DİO-nun qanunçuluq və hüquq qaydasının realizəsindəki rolunu müəyyən etmək.

Əlavə mənbə qismində “Hüquq nəzəriyyəsi” fənni üzrə nəzərdə tutulmuş dərs vəsaitlərindən savayı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təsdiqlədiyi «Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində milli fəaliyyət proqramı»nı xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Göstərilən hüquqi aktın ölkəmizdə qanunçuluq və hüquq qaydasının təmin olunmasındakı rolu əvəzsizdir.

1. Qanunçuluğun anlayışı, prinsipləri və təminatları.

Qanunçuluq və hüquq qaydası hüquq nəzəriyyəsi elminin tədqiqat predmetinə daxil olan əsas mövzulardan biridir.

Cəmiyyətin hüquqi sistemində bu kateqoriyaların qarşılıqlı əlaqəsi və bir çox ümumi əlamətlərə malik olması inkar edilməzdir. Qanunçuluq və hüquq qaydasının eyni prinsiplər əsasında formalaşması, siyasi hakimiyyətlə bağlılığı, vətəndaşların hüquq və azadlıqları, vəzifələri ilə uzlaşması, normativlik xüsusiyyəti təhlil olunan bu hüquqi hadisələrin ümumi aspektlərini xarakterizə edir. Lakin ümumi cəhətlərə malik olması heç də bizə bu hüquqi kateqoriyaları eyniləşdirməyə əsas vermir.

Bu kontekstdə qanunçuluq və hüquq qaydası dialektikanın səbəb və nəticə metodologiyası əsasında izah oluna bilər. Belə ki, qanun və digər normativ aktların tələbləri hamı tərəfindən yerinə yetirildiyi halda möhkəm hüquq qaydası yaranır. Hüquq qaydasının zəif olması isə onu göstərir ki, qanunlar pozulur, inkar olunur, başqa sözlə desək ölkədə qanunçuluq rejimi təmin olunmur. Bir sözlə, qanunçuluq olan yerdə hüquq qaydası da mövcuddur. Qanunçuluğun olmadığı yerdə isə hüquq qaydasından danışmaq olmaz.

Təsadüfi deyildir ki, gündəlik ictimai-siyasi leksikonda bu iki kateqoriya əsasən birlikdə işlədilir. Məsələn: qanunçuluq və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi.

Hüquq qaydası ölkədə qanunçuluq vəziyyətinin real göstəricisi, onun nəticəsidir.

Qanunçuluq və hüquq qaydası mühüm sosial dəyərlər kimi ictimai və dövlət həyatında özbaşınalığın, sui-istifadə hallarının, sosial ziddiyyətlərin qarşısını alır, ümumilikdə cəmiyyəti xaos və anarxiyadan, zorakılıqdan qoruyur.

Hüquq ədəbiyyatlarında bu kateqoriyaların anlayışına dair fikir plüralizmi mövcuddur.

Müasir hüquq nəzəriyyəsində qanunçuluq dövlət və ictimai həyatın təşkili prinsipi, dövlət idarəetmə metodu və hüquq münasibətlərinin bütün subyektləri tərəfindən qanunların dəqiq və dönmədən icrasını təmin edən xüsusi rejim mənalarda izah olunur. Hesab edirəm ki, qanunçuluğun anlayışına dair mövcud olan fikir plüralizmi heç də ziddiyyətli deyil, əksinə bu cür baxışlar bir-birini tamamlayır və qanunçuluq kimi bütöv bir hüquqi hadisəni formalaşdırır.

Qanunçuluğun tərifinə dair müxtəlif baxışların olmasına baxmayaraq praktiki olaraq onların hər birində qanunçuluğun mahiyyətini təşkil edən ictimai münasibətlərin bütün iştirakçıları tərəfindən hüquq normalarının göstərişlərinə ciddi sürətdə əməl etmək tələbi dayanır.

Bununla yanaşı hüququn realizəsi, hüquqi göstərişlərin həyata keçirilməsi heç də formal tələb olmayıb, cəmiyyətin və dövlətin normal fəaliyyətinin, ictimai qaydanın, hüquq qaydasının və dövlət intizamının təmin olunmasının əsas amili kimi çıxış edir. Yalnız möhkəm qanunçuluq şəraitində ictimai və dövlət həyatında ədalətlik, humanistlik və azadlıq ideyaları bərqərar oluna bilər.

Bu kontekstdə geniş sosial-siyasi anlamda qanunçuluq ictimai-siyasi həyatın rejimi hesab oluna bilər. Bu elə bir rejimdir ki, burada hüquq subyektlərinin fəaliyyəti

qanuna əsaslanır və hüququn ədalətlik, humanistlik, azadlıq və məsuliyyət ideyaları şəxsi maraqlardan üstün dayanır.

Qanunçuluq elə bir mənəvi-siyasi mühitdir ki, hüquqi tələblərin yerinə yetirilməsi, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının reallığı və toxunulmazlığı, cəmiyyətin, vətəndaşların həyat tərzinin əsasını təşkil edir.

Beləliklə, hüquqi dövlətdə qanunçuluq rejimi bir-birini tamamlayan iki əsas faktor ehtiva edir:

1) ictimai inkişafın tələblərinə cavab verən təkmil qanunvericiliyin mövcudluğu;

2) qanun və qanunqüvvəli aktların göstərişlərinin tam və qeyd-şərtsiz həyata keçirilməsi.

Qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi nəzəriyyəsi və praktikasını üçün mühüm əhəmiyyət daşıyan məsələlərdən biri də qanunçuluğun tələbləri və prinsipləri suallarının aydınlaşdırılmasıdır.

«Qanunçuluğun tələbləri» termininə son vaxtlar elmi-hüquqi ədəbiyyatlarda tez-tez rast gəlinir. Bu tələblərin məzmununa cəmiyyətin hüquqi həyatının elə bir prinsiplər müddəaları daxil edilir ki, onlarsız real qanunçuluğun mövcudluğu qeyri mümkündür.

Əsas etibarilə qanunçuluğun tələbləri və hüququn prinsipləri üst-üstə düşür. Belə ki, onların realizəsi ictimai tənzimləmənin optimal rejimini yaradır. Buna baxmayaraq, bu terminləri də eyniləşdirmək olmaz. Qanunçuluğun tələbləri hüququn ümumi prinsiplərinin (ədalətlik, humanizm, bərabərlik və s.) həyata keçirilməsi üçün yalnız hüquqi vasitə kimi çıxış edir. Eyni zamanda xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, qanunçuluğun özü də hüququn əsas prinsiplərindən biridir.

Qanunçuluq ictimai fenomen kimi — onun təbiətini müəyyən edən müxtəlif faktorların qarşılıqlı əlaqəsinin nəticəsidir. Müvafiq olaraq qanunçuluğun nəzəri konsepsiyası bir növ empirik ümumiləşdirmə şəklində olmalı və insan təcrübəsinə zidd olmamalıdır.

Qanunçuluq maddi tərəfdən cəmiyyətin iqtisadi quruluşunun əsas anlayış və fikirlərini əks etdirən normativ-hüquqi aktlardan irəli gələrək realizə olunur. Əsas olmasa da qanunçuluğun iqtisadi-ideoloji cəhəti də vacib rol oynayır.

Ona görə ki, bu cəhət universal xarakter daşıyır və hakim ideologiya, hakimiyyətin siyasi maraqlarının qanuni əksi, cəmiyyətdə olan ziddiyyətlərin, eləcə də dövlətlərin inkişafı ilə bağlıdır.

Qanunçuluğun əsası kimi şüurun müəyyən səviyyəsində əmələ gələn borc kateqoriyası çıxış edir. Bu zaman borc həm nisbi, həm də mütləq xarakter daşıyır. Mütləq mənada borc dedikdə, hüquq normasında öhdəlik kimi qeyd olunan, cəmiyyət tərəfindən onun hər bir nümayəndəsinin maraqlarına uyğun anlayış başa düşülür.

Etik əsas isə — ədalətli olanı başa düşməkdir. Bu və ya digər hərəkətləri edərək insanlar bunları qanun və mənəviyyatdan irəli gələrək xeyirli və ziyanlı adlandırırlar. Belə qiymətləndirmə qanunçuluqda *iki* başlanğıcın olmasını şərtləndirir: vaciblik-ədalətlik və arzu olunan-xeyirlik. Bu yanaşma həm subyektlərin fəaliyyətinə, həm də hüquq normalarının tətbiqinin nəticələrinə də

aiddir. Beləliklə, mənəvi nöqteyi-nəzərdən qanunçuluq-ədalətlilik ideyasının hüquqi formasıdır.

Tarixi baxımdan qanunçuluğun yaşını təyin etmək çox çətindir. Bir qrup alimlər qanunçuluğun demokratiya ilə bir yaşda olmasını, digər qrup isə onun hər bir sinfi cəmiyyətdə mövcud olduğunu iddia edirlər. Hər iki ideyaya haqq qazandırmaq mümkündür. Belə ki, qanunçuluq ideyasının formalaşması dövlət və hüququn yarandığı vaxtdan, müəyyən qaydalara əməl etmək məcburiliyi isə bu prosesdən çox əvvəl dini-mifoloji ayinlərdə mövcud olmuşdur.

Qanunçuluq ideyasının yekun formuləsi bir qədər gec olmuşdur. «Qanunçuluq» anlayışının özü isə müasir dövrdə, bunun üçün uyğun sosial-iqtisadi vəziyyətin formalaşdığı dövrdə yaranmışdır. İlk öncə bu anlayış siyasi maraqların ideoloji təsviri vasitəsi kimi elmi-publisistik ədəbiyyatlarda istifadə olunmağa başlayır. Buna görə qanunçuluq ideyasının terminoloji formalaşmasını demokratiya ilə yox, cəmiyyətin təşkilinin dövlət-hüquq formasının müvafiq inkişaf səviyyəsinə çatması ilə əlaqələndirmək lazımdır.

Qanunçuluğun hüquqi cəhətinin analizi prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan onun anlayışını mahiyyət, məzmun və təcrübi nisbətindən irəli gələrək vermək lazımdır.

Qanunçuluğun mahiyyəti — qüvvədə olan qanunlara bütün hüquq subyektlərinin ciddi və qeyd-şərtsiz tabeliyidir. Bu anlayışdan belə nəticəyə gəlmək olar ki, qanunçuluğun mərkəzi elementi mövcud qanunvericiliyə bütün subyektlərin ciddi tabeliyidir.

Beləliklə, qanunçuluğun struktur elementlərinə aşağıdakılar aiddir: **məqsəd** – ictimai münasibətlərin bütün subyektlərinin hüquq normalarına ciddi olaraq riayət etməsi;

- **baxış və prinsiplər** – qanunçuluğun tərkibi və nəzəri əsasları;
- qanunçuluğun ideyalarını həyata keçirən vasitə, üsul və şərtlərin sistemi;
- **insanın motivi olan fəaliyyəti** - qanunçuluğun sosial təbiətini əks edən əlaqələndirici element;
- ictimai münasibətlərin subyektlərinin davranışının qiymətləndirmə meyarı – qüvvədə olan qanunvericilik;
- **qanunçuluğun hüquqi əsası** – hüquq və münasibətlərin iştirakçılarının hüquqauyğun davranışı.

Qeyd olunanlardan irəli gələrək qanunçuluğun aşağıdakı xüsusiyyətlərini müəyyən etmək olar:

1. Qanunçuluğun sosial-mənəvi hadisələrdən və dövlət-hüquqi proseslərdən asılılığı;
2. Hüquq münasibətlərinin bütün subyektləri üçün qanunçuluğun tələblərinin məcburiliyi;
3. Siyasi-hüquqi anlayışların yüksək ümumiləşdirilməsindən irəli gələn mücərrədlik və sistemliliyin yüksək səviyyəsi;
4. Obyektivlik.

Beləliklə, qanunçuluğun aşağıdakı anlayışını vermək olar.

1A

Qanunçuluğun məzmununu əks etdirən başlıca ideyalardır.

Qanunçuluğun prinsipləri. Bu ilkin, başlanğıc əsaslardır ki, Subyektlər tərəfindən qanunlara və digər normativ aktlara riayət etməni şərtləndirən ilkin başlanğıclar, rəhbər ideyalardır. Ədəbiyyatlarda qanunçuluğun aşağıdakı prinsipləri göstərilir¹:

1. İctimai və dövlət həyatında hüququn aliliyi ideyasını təmin etmək. Qanunçuluq rejimində ictimai münasibətlərin nizamlanmasında əsas rol hüquqa məxsusdur. Burada sosial tənzimləmənin əsasında şəxsi, ideoloji, siyasi və s. oxşar motivlər yox, məhz hüquq dayanır. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, bütün münasibətlər hüquqi təsirə məruz qalmalıdır. Demokratik, hüquqi dövlətdə yalnız obyektiv zərurət olduğu halda ictimai münasibətlərin hüquqi tənziminə üstünlük verilir.

Bəzən müəlliflər qanunçuluğun mahiyyətini hüququn subyektləri tərəfindən yalnız qanunlarda göstərilən tələblərin yerinə yetirilməsi ilə əlaqələndirirlər. Əslində isə bu cür fikirlə tam şəkildə razılaşmaq olmaz. Çünki belə bir mövqeyin qəbul edilməsi qanunçuluğun definisiyasından qanuntabeli normativ-hüquqi aktlara əməl etmənin vacibliyinin çıxarılması mənasını verə bilər ki, bu da son nəticədə labüd olaraq ölkədə qanunçuluq rejiminin zəifləməsinə gətirib çıxarardı. Hüququn aliliyi ideyası həm qanunların, həm də qanuntabeli normativ-hüquqi aktların təmin olunmasının zəruriliyini ehtiva edir.

Lakin, ictimai həyatın bütün sahələrində hüququn aliliyi barədə danışarkən unutmamaq olmaz ki, nəzəri kontekstdə qanun, normativ-hüquqi akt və hüquq anlayışları üst-üstə düşür.

Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında vurğulanır ki, normativ-hüquqi aktlar hüquqa və haqq-ədalətə əsaslanmalıdır. Yalnız bu halda möhkəm qanunçuluq rejimindən söhbət gedə bilər. Ölkəmizdə aparılan hüquqi islahatların, hüquqyaratma fəaliyyətinin əsasında da elə məhz bu ideyalar dayanır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemi hüququn demokratik prinsipləri, ümumbəşəri dəyərlər əsasında formalaşır. Bu da öz növbəsində ölkəmizdə qanunçuluğun daha da möhkəmləndirilməsi üçün yaxşı zəmin yaradır.

2. Qanunun digər normativ-hüquqi aktlara nisbətən üstünlüyü.

Hüquqi dövlətdə qanun ali hüquqi qüvvəyə malikdir və ictimai münasibətlərin tənzimində əsas rol oynayır. O münasibətlər ki, obyektiv olaraq hüququn təsir dairəsinə daxil edilir, adətən qanunla tənzimlənir. Qanunqüvvəli hüquqi aktlar isə yalnız həmin münasibətlər qanunla tənzimlənmədiyi hallarda qəbul olunur (qanun əsasında və qanunla müəyyən olunmuş formada).

Qanun-xalqın iradəsini, vətəndaş cəmiyyətinin maraqlarını ifadə edən, ali hüquqi qüvvəyə malik olan, səlahiyyətli dövlət orqanının hüquqyaratma aktıdır. Buna görə qanunçuluq ilk növbədə qanunların aliliyi ideyası ilə əlaqələndirilir. Bu kontekstdə qanunun tələblərinə zidd olan istənilən hüquqyaratma və hüquqtətbiqetmə aktlarının qəbulu qanunçuluğun pozulması kimi qiymətləndirilir. Bütün normativ-hüquqi aktlar qanunla müəyyən olunmuş qaydada və formada qəbul olunmalıdır.

¹ Теория государства и права. Курс лекций /Под ред. Н.И.Матузова, А.В.Малько, М-2004. сәh 553

Yalnız bu zaman həmin hüquqi aktlar xalqın iradəsini, cəmiyyətin mənafeyini, hüququn əsas prinsiplərini ifadə edə və ölkədə möhkəm qanunçuluq rejimini təmin edə bilər.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan qanun Konstitusiyadır. Məhz bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında qanunçuluğunun məzmununa onun mühüm elementi kimi konstitusiya qanunçuluğu anlayışının da daxil edilməsi xüsusi önəm kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasında Konstitusiya qanunçuluğu aşağıdakıları ehtiva edir:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası xalqımızın iradəsini, mənafeyini ifadə edir, ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanır, insan hüquqlarının və hər kəsin layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsini dövlətin ali məqsədi kimi bəyan edir. Dövlətimizin Əsas Qanunu ölkədə demokratik siyasi rejim formasını, siyasi, iqtisadi plüralizm, hakimiyyətlər bölgüsü, yerli özünüidarəetmə və s. ümumbəşəri dəyərləri özündə inteqrasiya edir;

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası normativ-hüquqi aktlar sistemində ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir. Ölkəmizdə həyata keçirilən hüquqyaratma və hüquqtətbiqetmə prosesi Konstitusiyaya tam uyğun olmalıdır;

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası birbaşa hüquqi qüvvəyə malikdir;

- Dövlətimizdə konstitusiya qanunçuluğunu təmin etmək məqsədi ilə xüsusi Konstitusiya məhkəmə nəzarəti mexanizmi təsis olunur;

3. Hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi.

Cəmiyyətdə möhkəm və səmərəli qanunçuluq rejimi yalnız bütün şəxslərin qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi şəraitində yarana bilər.

Bir tərəfdən hüququn bütün subyektləri üzərinə düşən vəzifələri böyük məsuliyyətlə yerinə yetirməli, qanunun tələblərinə ciddi əməl etməli, digər tərəfindən isə dövlət onların hüquq və qanuni maraqlarının həyata keçirilməsi üçün zəruri şərait yaratmalıdır.

Qanun və məhkəmə qarşısında bütün şəxslərin bərabərliyi tələbinə görə, qanun və onun göstərişləri eyni dərəcədə hamı üçün məcburidir, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir və hakimlər ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində işlərə qərəzsiz, ədalətlə, tərəflərin hüquq bərabərliyinə, faktlara əsasən və qanuna müvafiq baxırlar.

4. Vətəndaşların əsas hüquq və azadlıqlarının zəmanəti nəinki qanunçuluğun, həm də hüququn əsas prinsiplərindəndir. Bu prinsipin sosial əsasını fərdin müdafiəsi ideyası təşkil edir. Nəzəri — empirik mənada məsələ ondan ibarətdir ki, insanla-cəmiyyət, vətəndaşla-dövlət arasında maraqların şüurlu əlaqəsi yaransın və onların hüquqi nizamlanma həddi müəyyən olunsun. Bu zaman milli, demokratik, iqtisadi, siyasi-ideoloji və hüquqi aspektləri nəzərə almaq lazımdır.

İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarına zərər yetirə bilməz.

Demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu şəraitində bu tələb prinsiplial əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, bir şəxsin azadlığı digərinin azadlığına zərər vurmaq yolu ilə realizə oluna bilməz. Əgər sərbəst toplaşmaq azadlığını həyata keçirən

şəxslər başqalarının konstitusion hüquqlarını pozursa, deməli onlar qanunçuluğun tələblərini də pozurlar. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında qeyd olunur ki, hər bir şəxs başqalarının hüquq və azadlıqlarına hörmət bəsləməlidir.

5. Qanunçuluğun və məqsədüyükunluğun qarşı-qarşıya qoyulmasının yolverilməzliyi.

Nə üçün qanunçuluğun və məqsədüyükunluğun qarşı-qarşıya qoyulması yolverilməzdir?

İlk növbədə ona görə ki, hüquqa və haqq-ədalətə əsaslanan qanunun özü ən yüksək ictimai məqsədüyükunluğu ilə fərqlənir və burada həm ictimai, həm də fərdi maraqlar maksimal dərəcədə nəzərə alınır.

Qanunçuluğun və məqsədüyükunluğun qarşı-qarşıya qoyulmasının yolverilməzliyi prinsipi qanunçuluq anlayışının siyasi-hüquqi mahiyyətini aydınlaşdırır. Digər tərəfdən münasibətlərin iştirakçılara hüquq normalarına uyğun olaraq qanun çərçivəsində faktiki şəraitə uyğun daha məqsədüyükun qərar və davranış xətti seçmə imkanı verir. Bu prinsipin vacibliyinə aşağıdakı kimi əsas vermək olar: sosial proseslərin dinamikliyi onların qanunvericiliklə nizamlanmasını tamamlayır, bu da ki, qanunda boşluqlara gətirir və müvafiq olaraq analogiyanın tətbiqinə şərait yaradır.

Bu kontekstdə qanunçuluğun tələbinə müvafiq olaraq hüquqi dövlətdə hər bir halda qanuna əməl olunmalıdır. Məqsədüyükunluq ideyası isə qanun əsasında və onun icrası prosesində realizə oluna bilər. Bu zaman qanun çərçivəsində elə bir tədbir görülməlidir ki, o yerli maraqları, fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alaraq konkret hal üçün öz məqsədüyükunluğu ilə seçilsin.

Əgər qanun ictimai inkişafın tələblərindən geri qalırsa, onda o müəyyən olunmuş qaydada dəyişdirilməlidir. Lakin nə qədər ki, qanun qüvvədədir, deməli onun göstərişləri də hamı üçün məcburidir. Köhnəlmiş qanun ləğv edilənə qədər heç bir kəs onu məqsədüyükunsuzluq baxımından poza bilməz.

Hüquqtətbiqetmə subyektləri yalnız qanunverici orqan qarşısında köhnəlmiş qanunun ləğv edilməsi xahişi ilə çıxış edə bilər.

6. Qanunçuluğun ümumiliyi. Bu tələb qanunçuluğun şəxslərə görə qüvvəsini xarakterizə edir. Qanunçuluq ayrı-seçkiliyə yol vermir və onun tələbləri istisnasız hüququn bütün subyektlərinə aiddir. Qanunçuluğun ümumiliyi dedikdə, dövlət quruluşunun və hüquq sisteminin vahidliyi başa düşülür. Məhz bu iki institutun vəhdəti qeyd edilən prinsipin effektivliyini müəyyən edir. Bu prinsipin məzmunu qanunvericiliyin tələblərinin hüquq münasibətlərinin bütün subyektlərinə bərabər təsiri, eyni cür tətbiqi və başa düşülməsidir. Faktiki olaraq söhbət subyektiv, obyektiv anlamlarda sosial-hüquqi bərabərlikdən gedir. Bu prinsipin effektiv realizəsindən qanunçuluğun vəziyyəti asılıdır.

Hüququn göstərişlərinə bütün vətəndaşlar və onların yaratdığı birliklər, siyasi partiyalar, vəzifəli şəxslər, dövlət orqanları əməl etməlidirlər. Cəmiyyətdə elə bir təşkilat və yaxud insan ola bilməz ki, qanunçuluğun təsirindən kənar qalsın.

Elmi-nəzəri ədəbiyyatlarda haqlı olaraq qeyd olunur ki, qanunçuluğun məzmunu əhəmiyyətli dərəcədə onun subyektlərinin tərkibindən asılıdır. Alimlərin əksəriyyəti qanunçuluğun anlayışını ictimai münasibətlərin bütün iştirakçılarının,

yəni dövlət orqanları, vəzifəli şəxslər, ictimai təşkilatlar və vətəndaşların fəaliyyəti ilə bağlayırlar.

Lakin bu definisiyada vətəndaşları, bəzi hallarda isə ictimai təşkilatları istisna edən və bu tərkibi əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdıran təkliflər də səslənir. Hesab edirik ki, qanunçuluğun subyektiv tərkibindən kimlərinə çıxarılması həmin şəxslərdə hüquqi göstərişlərin icra edilməsinin qeyri-vacibliyi barədə fikir yarada və son nəticədə qanunçuluq rejiminin pozulmasına gətirib çıxara bilər. Qanunçuluğun subyektiv tərkibinin məhdudlaşdırılması onun ümumiliyinə, hüquqi göstərişlərin ümumməcburiliyinə, o cümlədən hər kəsin hüquq bərabərliyi ideyasına ziddir.

Müasir konsepsiyaya görə qanunçuluğun əksər tələbləri hər şeydən əvvəl dövlət hakimiyyəti orqanlarına ünvanlanır. Belə ki, hakimiyyət səlahiyyətinə malik olan dövlət orqanlarının, vəzifəli şəxslərin hüquqazidd fəaliyyəti qanunçuluğun əsaslarını sarsıdaraq şəxsiyyət və cəmiyyət üçün daha çox təhlükə doğurur. Lakin, əgər vətəndaşlar tərəfindən törədilən hüquqpozma halları kütləvi xarakter alarsa, onda cəmiyyətdə cinayətkarlığın səviyyəsi artar və bu da sözsüz ki, qanunçuluq rejiminin pozulmasına səbəb olar.

XX əsrin 90-cı illərində Azərbaycanda mövcud olan vəziyyət buna əyani sübutdur. Həmin dövrdə ölkədə tüğyan edən cinayətkarlıq, qanunsuz silahlı dəstələr, dövlət aparatında özlərinə yuva qurmuş siyasi intriqanların məkrli niyyətlərini həyata keçirən müxtəlif qruplar və bandalar vətəndaşlarımızın həyatı, həmçinin dövlətimizin müqəddəratı üçün əsas təhlükəyə çevrilmişdilər və dövlət hakimiyyətində təmsil olunan şəxslər qanunçuluq rejimini təmin etməyə qadir deyildilər.

1993-cü ildə Azərbaycan xalqının təkidli tələbi ilə yenidən siyasi hakimiyyətə gələn Ümummilli lider Heydər Əliyev bu sahədəki problemlərin aradan qaldırılmasını əsas vəzifələrdən biri kimi müəyyən etdi və bu məqsədlə ölkədə qanunçuluq rejiminin təmin olunmasında daxili işlər orqanlarının xüsusi rolunu nəzərə alaraq ilk növbədə bu orqanların daxilən təmizlənməsini, onların öz vəzifələrinin icrası ilə məşğul olaraq siyasi oyunlara qarışmamaqlarını vacib tələb kimi ortaya qoydu.

Ulu öndərin sədrliyi ilə 1994-cü il aprelin 29-da xüsusi müşavirə keçirildi və Heydər Əliyev daxili işlər orqanlarındakı mənfi təzahürləri ayrı-ayrı rəhbər şəxslərin sərəştəsiz fəaliyyəti, onların işində şəxsi maraqların vəzifə borclarından önə keçməsi ilə əsaslandırıldı. Aprel müşavirəsindən sonra bu orqanının fəaliyyətində əsl inqilabi dəyişikliklər baş verdi. Daxili işlər orqanlarının bütün şəxsi heyəti vəzifə səlahiyyətlərini layiqli formada həyata keçirməyə səfərbər oldu. Ulu öndərin 1994-cü ildə imzaladığı «Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında» tarixi fərmanla ölkədəki mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizənin başlanğıcı qoyuldu. Ölkədə siyasi sabitlik yaradıldı, cinayətkarlığın artan dinamikasının qarşısı alındı, əməkdaşların cinayətkarlığa qarşı mübarizədə, ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təminində, daxili sabitliyin yaradılması sahəsində qanunla müəyyən edilmiş vəzifələrini layiqincə yerinə yetirməsi nəticəsində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının etibarlı təminatı üçün yaxşı zəmin yaradıldı, qanunçuluq rejimi bərqərar oldu.

7. Məsuliyyətin labüdlüyü prinsipinin mahiyyətini hər hansı hüquq pozuntusunun üstünün açılması, təqsirkarların isə cəzalandırılması təşkil edir. Bu halda dövlət məcburetmə tədbirləri faktiki sübutlar əsasında və müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq fərdi tətbiq edilir. Bununla həm də tərbiyəvi məqsədə də nail olunur. Bu prinsip həm də hüquq pozuntularına qarşı səmərəli mübarizəni ehtiva edir.

Qanunçuluğun təminatları

Qanunçuluğun təminatları nədir sualına cavab verərkən baxılan problemin mühüm xüsusiyyətlərini nəzərə almaq, onun obyektiv və subyektiv faktorlardan asılılığını bilmək lazımdır. Baxmayaraq ki, qanunçuluğun təmin edilməsi şərtləri və vasitələri obyektiv xarakter daşıyır, onlar özləri qanunçuluğun təbiəti ilə müəyyən edirlər.

Qanunçuluğun təminatı – qanunçuluğun realizəsi prosesini təmin edən və bununla da dövləti demokratiya halına gətirən sosial münasibətlər sistemini yaradan ictimai inkişafın qanunauyğunluqları ilə şərtlənən əsaslar və vasitələr sistemidir.

Qanunçuluğun təminatını iki qrupa bölürlər: ümumi və xüsusi. **Birinci qrupa** — iqtisadi, siyasi-ideoloji və mənəvi; **ikinci qrupa** - hüquqi əlaqələr. Bunlar arasında iqtisadi və siyasi-ideoloji- əlaqələr müəyyənəddici rol oynayır; mülkiyyətin müxtəlif formaları və onlara müvafiq istehsal üsulu, təsərrüfat kompleksinin iflassız inkişafı, ictimai faydalı işlə əhalinin məşğulluğu, siyasi sistem, ideologiya, mədəniyyətin vəziyyəti. Məhz bu sahələrdə ziddiyyətlərin olması hüquqpozumaların çoxalmasına, cəmiyyətin kriminallaşmasına şərait yaradır².

Qanunçuluğun mənəvi təminatı heç də az əhəmiyyət kəsb etmir. Böhranlı vəziyyətlərdə insanlar öz həmvətənlərinin hərəkətlərini mənəviyyət və milli ənənələrə uyğun ölçürlər. Əgər cəmiyyətdə mənəvi, mədəni qıtlıq mövcuddursa onun yerini inzibati məcburetmə tədbirləri tutur. Voluntarizm hakimiyyəti zamanı mənəvi normalar, tarixi ənənə və ədalətlərdən imtina edilir. Nəticədə dövlət demokratikliyi itirir. Dövlətin inkişafının etik əsaslarının zəifləməsi iqtisadi, siyasi və sosial çatışmazlıqlara səbəb olur. Mənəvi-etik əsasların iqtisadiyyat və siyasətə nisbətən aliliyini qeyd etsək ədalətli olar. Lakin bu şərt vacib olsa da qanunçuluğun zamanətinin yeganə şərti deyil.

Eyni zamanda qanunçuluğun təminatları normativ aktlarda möhkəmləndirilməlidir.

Beləliklə, **qanunçuluğun hüquqi təminatı** – qüvvədə olan qanunvericilikdə möhkəmləndirilmiş və bilavasitə qanunçuluğun təminatına yönəlmiş iqtisadi və ictimai quruluşun xüsusiyyətləri ilə şərtləndirilmiş əsas və vasitələr sistemidir.

Hüquqi ədəbiyyatlarda qanunçuluğun hüquqi təminatının aşağıdakı keyfiyyət və kəmiyyət tərkibi müəyyən edilmişdir:

a) Cəmiyyətin inkişaf istiqamətlərini və qanunauyğunluqlarını əks etdirən hüquq normalarının tamlığı;

b) Hüquq pozuntularının vaxtında aşkar edilməsi və qarşısının alınmasına yönəlmiş qanunçuluğun realizəsi üzərində nəzarətin yüksək səviyyəsi;

² Ефремов А.Ф. Принципы и гарантии законности. Самара 1999.с.198

v) Hüquqpozuntusu törədənələrə qarşı təsir tədbirlərinin göstərilməsi və pozulmuş hüquq və vəzifələrin bərpa edilməsinə yönəlmiş hüquqi mənəviyyət və müdafiə tədbirlərinin effektivliyi;

d) Cəmiyyətin həyatının müxtəlif sahələrində qanunçuluğun təmin edilməsi məqsədilə səlahiyyətli orqanların keyfiyyətli işi;

e) Hüquqi fəaliyyətin daimi olaraq mükəmməlləşdirilməsi;

f) Dövlətin əhalisinin inkişaf yüksək hüquq mədəniyyəti.

Yuxarıda göstərilən şərtlər və vasitələrin məcmusu təminatların sistemini təşkil edir. Onlar yalnız məcmu halında tam effektivlikdirlər. Ona görə ki, onların hər biri bütöv mexanizmin ayrı-ayrı hissələridir.

2. Hüquq qaydası və ictimai qayda.

Hüquq qaydası termini qaydanın hüquqla əlaqədar yarandığını və ona əsaslandığını bildirir. Eyni zamanda bəhs edilən kateqoriya təkcə hüquqa yox, həm də qanunçuluq anlayışına söykənir. Belə ki, hüquq qaydası – hüquq və qanunçuluğun nəticəsidir. Hüquq qaydasının məzmunu ictimai münasibətlərin iştirakçılarının bərabər davranışında ifadə olunur.

Beləliklə, *hüquq qaydası* — ayrı-ayrı hissələrin ona hüquqi forma və müəyyənlik verən kompleks anlayışdır³. Hüquq qaydasının əsas elementlərinə aşağıdakılar aiddir:

1. Hüquq və qanunçuluq – onun normativ-hüquqi əsası.

2. Hüququayyğun davranış, yəni hüquq münasibətləri çərçivəsində hüquq fəaliyyətinin və qanunçuluğun ideyaları və prinsiplərinin (hüquq qaydasının məzmunu) faktiki qaydalarına uyğun, subyektlər tərəfindən həyata keçirilən hərəkətlər məcmusu.

3. Hüquqi münasibətlərin iştirakçıları, yəni subyektiv hüquq və vəzifələri olan subyektlər.

Hüquq qaydası - hüquqa əsaslanan və qanunçuluğun ideya və prinsiplərinin həyata keçirilməsi nəticəsində yaranan elə ictimai münasibətlərin məcmusudur ki, bu münasibətlər onun iştirakçılarının hüququayyğun davranışı nəticəsində yaranır.

Hüquq qaydası anlayışı iki mənada işlədilə bilər:

1. Deskriptiv — qanunçuluğun realizə səviyyəsindən asılı olmayaraq anlayışda ictimai münasibətlərin nizamlanması zamanı ölkədə yaranan qayda kimi;

2. Konsepsial mənada — nizamlayıcı ideya kimi qanunçuluğa riayət olunmaqla onun məqsədli təsviri verilir. Bu zaman hüquq qaydası cəmiyyətdə həm nümunə kimi, həm də müxtəlif normativ aktlarda konstitusion başlanğıc kimi əks olunur. Yalnız bu halda «hüquqi termin» anlayışı yox, həm də «konstitusiya quruluşu» termini nəzərdə tutulur.

Qeyd olunanlardan hüquq qaydasının aşağıdakı xüsusiyyətləri barədə qənaətə gəlmək olar: hüquq qaydası aşkar sosial-hüquqi təbiətə malikdir ki, bu da insanın şüurlu iradəvi fəaliyyəti ilə müəyyən olunur. Bu fəaliyyət isə hüquqi normalar vasitəsilə qaydaya salınır və ictimai münasibətlərin iştirakçılarının hüququayyğun davranışı ilə xarakterizə olunur. Lakin hüquq qaydasının məzmununu tam açmaq üçün ictimai qaydanın formalaşmasını aydınlaşdırmaq lazımdır. «İctimai qayda» anlayışı ədəbiyyatda heç də «hüquq qaydası» anlayışından az işlədilmir.

Onun analizi aşağıdakı anlayışın verilməsini labüd edir:

İctimai qayda — ictimai münasibətlərin nizamlığını təmin edən və onlara müəyyən təşkilati forma verən, sosial inkişafın qanunauyğunluqları ilə şərtləndirilən hüquq və institutlar sistemidir.

Bu anlayışın dar və geniş mənası var: geniş mənada — ictimai qayda cəmiyyətdə bütün prosesləri və onun ayrı-ayrı hissələri arasındakı münasibətləri reqlamentləşdirən qaydaların məcmusu kimi başa düşülür.

³ Теория государства и права. Курс лекций /Под ред. Н.И.Матузова, А.В.Малько, М-2004. səh 663

Dar mənada — fərdin və sosial qrupların cəmiyyətdə onların maraq dairəsində vəziyyətlərini, həmçinin cəmiyyətin üzvləri arasında qanunauyğun münasibətləri müəyyən edən institut və normalardır.

Qeyd olunan halda söhbət ictimai qaydanın qurulması vasitəsilə ədalətlik prinsiplərinin realizəsindən gedir.

İctimai qayda qarşısında aşağıdakı tələblər qoyulur: - sosial sülhün və ədalətliyin təmini; cəmiyyətin bütün təbəqələrinin neqativ hallardan qorunması; xalqın sosial-iqtisadi həyatının zəmanəti; cəmiyyətin bütün həyat sahələrinin humanistləşdirilməsi.

İctimai qayda ilə hüquq qaydası arasında oxşarlıq onların məqsədləri, qanunauyğunluqları, vahid sosial təbiəti dövlətin mühafizəsi ilə şərtlənir. Onlar arasında fərq də mövcuddur. Əgər ictimai qayda anlayışını əhatə etmək üçün cəmiyyətdə mövcud olan bütün qayda və institutlar tələb olunursa, hüquq qaydası üçün – hüquq və qanunçuluq tələb olunur. Bu iki anlayış (hüquq qaydası və ictimai qayda) yaranmasına görə də fərqlənir. Hüquq qaydası dövlət və hüquqla bağlı yaranmışdır; onlar müxtəlif formada təmin olunurlar; bir-birinə münasibətdə tam və hissə nisbətindədirlər. Adı çəkilənləri nəzərə alaraq ictimai qaydanın və hüquq qaydasının iki əsas vəzifəsini göstərmək olar: - cəmiyyətin effektiv inkişafının təmini; - sosial ədalətlik ideyasının realizəsi məqsədilə bütün ictimai münasibətlərin məqsədyönlü koordinasiyası.

Hüquq qaydası – hüquq normalarının tələblərini bütün hüquq subyektləri tərəfindən dəqiq və tam həyata keçirilməsi nəticəsində bərqərar olan ictimai münasibətlər sistemidir. Hüquq qaydası cəmiyyətin müasir sivilizasiyalı həyatının real əsasını təşkil edir. İctimai həyatın hüquqi cəhətdən nizamlılığı keyfiyyəti və dərəcəsi bütün ictimai orqanizmin və onun fərdlərinin ümumi “sağlamlığı”nı bir çox tərəfdən müəyyən edir. Sabit hüquq qaydası şəraitində iqtisadiyyat səmərəli işləyir, qanunverici icraedici və məhkəmə hakimiyyətlərinin fəaliyyətlərində qanunçuluq əldə olunur. Müxtəlif ictimai və xüsusi təşkilatların fəallığı təmin olunur, insan azadlığına real təminat verilir, insanın maddi və mənəvi ehtiyacları maksimum səviyyədə ödənilir.

Hüquq qaydasının formalaşmasında hüquqi nizamasalma mexanizminin bütün üsürləri iştirak edir.

Hüquq normaları hüquq qaydasının normativ şərtidir, hüquqi nizamasalma mexanizminin “ideal” hüquq qaydası modelini yaradan ilkin həlqəsidir. Hüquq münasibətləri qanunvericinin nəzərdə tutduğu ideal hüquq qaydasından ictimai münasibətlərin iştirakçılarının hüquq normalarında nəzərdə tutulan konkret, mümkün və ya lazımı davranışlarının bərqərar olmasına keçidi təmin edən hüquqi nizamasalma mexanizmi üsürüdür. Bu mərhələdə hüquqi nizamasalma mexanizminə hüquq münasibətləri subyektlərinin mümkün və lazımı davranışına təminat verməli olan qanunçuluq qoşulur.

Hüquq və vəzifələrin realizə aktları hüquq qaydasının sonuncu şərtidir. Qanunçuluq rejimi şəraitində hüquq münasibətləri iştirakçılarının hüquq və vəzifələri onların real davranışında həyata keçirilərək öz məqsədlərinə çatır və beləliklə hüquq qaydasını təşkil edən ictimai münasibətlər sisteminə keçir.

Hüquq qaydasının məzmununu subyektlərin hüquq normaları ilə tənzimlənən və hüquqi nizamasalmanın məqsədi olan davranış təşkil edir.

Hüquq qaydasının quruluşu – hüquqla tənzimlənən ictimai münasibətlər sisteminin onların məzmununa uyğun şəkildə vəhdəti və eyni zamanda bölünməsidir. Hüquq qaydası realizə edilmiş hüquq sistemidir.

İctimai münasibətlərin özünəməxsus sistemi kimi hüquq qaydasının xüsusiyyəti onun yalnız hüquq normaları əsasında qurulması və buna görə də dövlət tərəfindən qorunmasıdır. Buna görə də hüquq qaydası heç də cəmiyyətdə mövcud olan bütün münasibətləri əhatə etmir. İctimai həyatın müəyyən hissəsinin hüquqi tənzimlənməyə ehtiyacı yoxdur. Onlar əxlaq normalarının və başqa qeyri-hüquqi normativ tənzimləmənin təsiri altında bərqərar olan ümumi ictimai münasibətlər sistemini təşkil edirlər.

İctimai qayda sosial normaların: hüquq normalarının, əxlaq normalarının ictimai təşkilatların daxili normalarının, qeyri-hüquqi adət-ənənə və mərasim normalarının həyata keçirilməsi nəticəsində bərqərar olan ictimai münasibətlər sisteminin məcmusundan ibarətdir.

Hüquq ictimai qaydanın bütün ünsürlərinin bir-birilə qarşılıqlı əlaqəsində və dövlətin müdafiəsi altındadır. Yalnız hüquq qaydası xüsusi dövlət-hüquqi vasitələrlə mühafizə olunur. İctimai qaydanın başqa ünsürləri öz təsir vasitələri ilə əxlaqi, ictimai təsir tədbirləri ilə, təbii vərdişlər və ənənənin gücü ilə təmin olunur.

İctimai qaydanı təşkil edən münasibətlər sistemində əsas əlaqələndiricisi kimi hüquq qaydası çıxış edir. Çünki o ümumi normativ nizamasalınmanın ən mühüm cəhətlərini əks etdirir.

Hüquqi dövlətdə qanunçuluq və hüquq qaydasının təminatlarının bütöv sistemi mövcuddur.

Hüquq qaydası – qanunçuluğun fəaliyyətinin, hüquq münasibətləri iştirakçılarının realizə olunmuş azadlıqlarının nəticəsidir. İnsanların hüquq, azadlıq və vəzifələrinin sərbəst, qeyri-zorakı yolla həyata keçirilməsi demokratik həyat tərzini, gerçək demokratiyanı təmin edir, sivilizasiyalı cəmiyyəti – hüquq qaydası cəmiyyətini xarakterizə edir:

- dövlətin fəaliyyətində hakimiyyət bölgüsü prinsipi həyata keçirilir;
- ictimai həyatda ədalət, humanizm, hamının qanun qarşısında bərabərliyi və hüququn başqa prinsipləri real həyata keçirilir;
- hüquq subyektlərinin mənafeləri dövlət tərəfindən etibarlı müdafiə olunur;
- dövlət öz vətəndaşları qarşısında onların pozulmuş hüquqlarına görə cavabdehliyi təmin olunur;
- vətəndaşlar öz növbəsində törətdikləri hüquq pozuntularına görə dövlət qarşısında məsuliyyət daşıyırlar.

Bu amillərin məcmusu gerçək demokratiyanın hüquqi əsasını təşkil edir.

İctimai qayda insanların şüurlu fəaliyyətinin nəticəsi kimi onların davranışlarında və hərəkətlərində ifadə olunaraq, onların iradəvi münasibətlərində yaranır. Siyasi sistem (dövlət, ictimai birliklər) ictimai qaydanı formalaşdırır və sosial davranış qaydalarının müəyyən edilməsi, onların icra edilməsi və onlara riayət edilməsinin təmin edilməsi yolları ilə ictimai münasibətlərə fəal surətdə təsir göstərir.

Qeyd edilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, dövlətdə ictimai qayda sosial-hüquqi kateqoriya kimi, sosial normalara (hüquq normalarına, əxlaq qaydalarına ümumqəbul olunmuş birgə yaşayış qaydalarına və s.) riayət edilməsi nəticəsində təsis edilən və siyasi sistemi tərəfindən təminat verilən ictimai münasibətlər sistemidir.

İctimai qayda geniş mənada – cəmiyyətdə yaranan bütün iqtisadi və ictimai münasibətlər sistemini özündə əks etdirən ictimai quruluş kimi başa düşülür.

İctimai qayda anlayışının dar mənada bölünüb götürülməsi zərurəti aşağıdakı amillərlə şərtləndirilir:

– bu və ya digər sosial sahədə yaranan ictimai münasibətlərin çoxtərəfliliyi ilə;

– müxtəlif növlü ictimai münasibətləri tənzimləyən xüsusi hüquqi normaların mövcudluğu ilə;

– hüquqi kateqoriya kimi ictimai qaydaya qəsd edən hüquqpozma-larına görə qanunvericilik tərəfindən məsuliyyətin müəyyən edilməsi ilə;

– ictimai qaydanın qorunması üzrə xüsusi funksiyaların və bu funksiyaları realizə edən xüsusi orqanların mövcud olması ilə və s.

İctimai qaydanın dar mənada (hüquqi) anlayışı haqqında hüquq ədəbiyyatlarında vahid fikir yoxdur. Lakin xüsusi hüquq ədəbiyyatında ictimai qaydanın dar mənada verilmiş anlayışları içərisində müasir dövr üçün daha məqsədəuyğunu aşağıdakıdır.

İctimai qayda (dar mənada) dedikdə – dövlət orqanlarının və qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti, əhalinin əməyi və istirahəti üçün normal şəraitin və ictimai həyatın əmin-amanlıq vəziyyətinin təmin edilməsi məqsədi daşıyan, ictimai yerlərdə insanların ünsiyyəti prosesində yaranan, cəmiyyətin tələbatı ilə şərtləndirilən və sosial normalarla tənzimlənən ictimai münasibətlər sistemi başa düşülür. İctimai qaydanın dar mənada belə anlayışı bir çox hüquq ədəbiyyatında və normativ aktlarda işlədilir.

İctimai qayda anlayışını daha da ətraflı aydınlaşdırmaq üçün ərazi amilini – ictimai münasibətlərin yaranması və inkişaf etməsi yerini də nəzərə almaq lazımdır. İctimai qaydanın əsasını «ictimai yer» adlandırılan yerlərdə yaranan və inkişaf edən ictimai münasibətlər təşkil edir. Belə yerləri təyinatlarına görə aşağıdakı növlərə bölmək qəbul edilmişdir:

– daimi xarakterli ictimai yerlər;

– vaxtaşırı (dövri) xarakterli, yəni təyinatlı xarakterli ictimai yerlər;

– epizodik (təsadüfi) xarakterli ictimai yerlər.

Birinci qrupa elə ictimai yerlər aiddir ki, həmin yerlərə günün istənilən vaxtı gediş-gəliş azaddır. Məsələn: küçələr, bulvarlar, meydanlar, yaşayış binalarının həyətləri, vağzallar və s.

İkinci qrupu isə günün müəyyən vaxtı ərzində əhaliyə xidmət etmək üçün təyin edilmiş yerlər (binalar) təşkil edir, məsələn: xüsusi mədəniyyət müəssisələri, idman qurğuları və s.

Üçüncü qrupa isə elə yerlər aiddir ki, orada insanların münasibətləri epizodik xarakter daşıyır. Məsələn: yaşayış məntəqəsi çərçivəsindən kənarında kütləvi gəzinti zamanı çəmənlik, meşə massivi və s.

İctimai qaydanın mahiyyətini – ictimai qaydaya xas olan, onun elementlərini bir yerə birləşdirən, zəruri, nisbətən sabit olan, qanunauyğun daxili əlaqələr təşkil edir.

İctimai qaydanın mahiyyəti onun əsl məzmunundan, yəni ictimai qaydaya və onun funksiyalarına xas olan elementlərin sistemindən ibarətdir.

İctimai qaydanın elementləri və ictimai qaydanın məzmunu aşağıdakı elementlərin məzmunu ilə xarakterizə olunur:

- maddi məzmunla;
- iradəvi məzmunla;
- hüquqi məzmunla.

İctimai qaydanın maddi məzmunu dedikdə, real mövcud olan ictimai münasibətlər başa düşülür.

İctimai qaydanın maddi əsaslarını aşağıdakı amillər təşkil edir:

- cəmiyyətin iqtisadi quruluşu;
- dövlət hakimiyyətinin siyasi quruluşu;
- demokratiyanın növü;
- ictimai münasibətlərin sistemi və onların nizama salınmasının tələbatı;
- cəmiyyət üzvlərinin real tələbatları və maraqları.

İctimai qaydanın iradəvi məzmunu. İctimai qayda iradəvi məzmunla malikdir. Çünki ictimai münasibətlərin iştirakçılarının davranışları iradəvidir. Bu zaman burada iradə – insanın psixoloji reaksiyası (fərdin iradəsi) və ictimai iradə (sosial qrupların, siniflərin, dövlətin iradəsi) formasında çıxış edir. Nəticədə ictimai qaydanın iştirakçılarının iradəvi hərəkətləri və əməlləri ictimai qaydanın maddi məzmunundan, real həqiqətdən və ictimai inkişafın qanunauyğunundan asılı olur.

İctimai qaydanın hüquqi məzmunu. Dövlət tərəfindən hüquqi normaların təmini ictimai qayda sahəsində insanların lazımi davranışlarını müəyyən edir. İctimai qayda subyektlərinin qanunauyğun davranışları, ictimai qayda sahəsində yaranan münasibətlərdə hüquq normalarının realizəsi məhz ictimai qaydanın hüquqi məzmununu təşkil edir.

Hüquq qaydası ictimai münasibətlərin hüquq normaları ilə nizama salınan hissəsini əhatə edir. Digər mənada ictimai qaydanın və hüquq qaydasının xeyli hissələri bir-birinə uyğun gəlir. Onlar ictimai qaydanın hüquq normaları ilə tənzimlənən hissəsində bir-birinə uyğun gəlir.

Əxlaq normaları, mənəvi normalar və birgəyaşayış qaydaları ilə tənzimlənən münasibətlərə gəldikdə isə, onlar hüquq qaydası sahəsinin dairəsindən kənar qalır. Bu o demək deyil ki, hüquq qaydası ictimai qaydadan da məzmunla malikdir. Hüquq münasibətlərinin çoxu (məsələn: əmək, mülki və digər hüquq münasibətləri) ictimai qayda sahəsinə daxil deyillər.

Hüquq qaydası ictimai qaydanın özəyini təşkil edir. Çünki dövlət ictimai qayda sahəsində əsas münasibətləri hüquq normalarının vasitəsi ilə möhkəmləndirir. Bu münasibətlər dövlət tərəfindən qorunurlar, zəruri hallarda isə dövlət məcburetmə tədbirləri ilə mühafizə edilirlər.

İctimai təhlükəsizlik və hüquq qaydası bir-biri ilə sıx şəkildə əlaqələndirilir. Belə əlaqə ictimai təhlükəsizlik sahəsində ictimai münasibətlərin hüquq normaları

ilə tənzimlənməsi ilə şərtləndirilir. Deməli, ictimai təhlükəsizlik hüquq qaydasının tərkib hissəsi və onun elementidir.

İctimai qayda hüquq qaydasının elementi kimi.

İctimai abadlıq dedikdə - yaşayış məntəqələrinin, ictimai yerlərin səmərəli planlaşdırılması və tikilməsi, onların abadlaşdırılması və insanların əməyi və istirahətinə əlverişli şərait yaradan vəziyyətdə saxlanılması başa düşülür.

İctimai abadlığın bir çox məsələləri, məsələn: vətəndaşların kütləvi istirahət yerlərinin və insanların olduğu digər yerlərin məqsədəuyğun planlaşdırılması yaşayış yerlərində ticarət və ictimai-iaşə müəssisələrinin, teatrların, kinoteatrların, stadionların və digər müəssisələrin yerləşdirilməsi; həyətlərin və küçə qapılarının və s. təmizliyi və işıqlandırılması və s. kimi məsələlər ictimai qaydanın və təhlükəsizliyin vəziyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Belə ki, ictimai yerlərdə təmizlik və səliqə-səhman insanlarda ictimai mənəviyyətə hörmətlə yanaşmanı formalaşdırır, ictimai təhlükəsizlik dərəcəsini aşağı salır. Əksinə ictimai yerlərin zibillənməsi, bağ-park təsərrüfatının natəmiz vəziyyətdə olması, ictimai yerlərin antisanitar vəziyyətə düşməsi, küçələrin, həyətlərin, küçə qapılarının, bağların, parkların işıqlandırılmasında nöqsanların olması ictimai qayda sahəsində hüquqpozumaların törədilməsi, yanğınların, epidemiyaların və yoluxucu xəstəliklərin yaranması üçün əlverişli şərait yaradır.

Hüquq normalarının ictimai münasibətlərə təsiri nəticəsində dövlət hakim sinfin və ya xalqın marağını möhkəmləndirən ictimai qayda yaradır. Beləliklə, ictimai qayda həmin siniflərin siyasətini və məqsədini ifadə edən münasibətlərin möhkəmləndirilməsinə kömək edir. Cəmiyyətdə ictimai qayda xalqın marağına xidmət edir, xalqın iradəsinin və onun obyektiv tələblərinin həyata keçirilməsini təmin edir. İctimai qayda insanın insan tərəfindən istismarını istisna edən istehsal üsulunun möhkəmləndirilməsi və mühafizəsinə, ictimai və milli zülmün bütün növlərinin ləğv olunmasına yönəldilmişdir.

İctimai qayda anlayışına hüquq qaydası anlayışı da daxildir. Hüquq qaydası qanunlara dönmədən və dəqiq əməl olunmasına əsaslanan ictimai münasibətlər sistemidir. Hüquq qaydası ictimai qaydanın bir hissəsidir. İctimai qayda hüquq qaydasından geniş anlayışdır. Belə ki, ictimai qayda ictimai münasibətlərə həm hüquq, həm də digər sosial normaların təsiri nəticəsində yarandığı halda, hüquq qaydası yalnız hüquq normalarının təsiri ilə yaranır və hüquqi nizamasalma nəticəsində meydana gəlir.

Hüquq qaydası hüquqla birlikdə meydana gəlmiş və bütün inkişafı boyu onun müşayiət etmişdir.

Hüquq qaydası qanunçuluq anlayışı ilə sıx surətdə əlaqədardır. Onlar qarşılıqlı olaraq biri digərini şərtləndirir və bir-birinə təsir göstərir.

Hüquq qaydası (adamların hüquqi hərəkətləri, dövlət orqanlarının, vəzifəli şəxslərin, ictimai təşkilatların və s. qanuni hərəkətləri) hüququn subyektləri tərəfindən qanuna əməl olunması nəticəsində yaradılır. Hüquq qaydası qanunçuluğun praktiki olaraq həyata keçirilməsidir.

Hüquq qaydasının da qanunçuluq kimi cəmiyyətdə ictimai təyinatı vardır və o, xalqın mənafeyinə xidmət edir.

Hüquq qaydası meydana gəlidiyi ilk gündən başlayaraq xalqın mənafeyinə xidmət edir. Hüquq qaydası geniş əsasa malikdir. O demokratiyaya doğru daimi olaraq inkişaf edir və təkmilləşir.

Hüquq qaydası möhkəmlilik və sabitlik kimi keyfiyyətlərə malikdir. Bu isə istehsal münasibətləri sistemi, xalqın iqtisadi, ictimai-siyasi və ideya birliyi ilə şərtləşir. İctimai qayda burda hüquq qaydasından fərqli olaraq hər şeydən əvvəl insanların daxili inamına, onların yüksək şüurluluğuna arxalanır. Yalnız qanunun qərəzli olaraq pozulması hallarında hüquq qaydası dövlətin məcbureddici qüvvəsi ilə təmin olunur.

Qanunçuluğun möhkəmlənməsi kimi, hüquq qaydasının da möhkəmlənməsi vətəndaş cəmiyyətinin quruculuğunun vacib şərtlərindən biridir.

Dövlət qaydası anlayışı qanunvericilikdə ictimai qayda ilə yanaşı işlədilir. Qanunvericiliyin təhlili belə nəticə verir ki, qısa mənada başa düşülən ictimai qayda ilə müqayisədə dövlət qaydası dedikdə ictimai həyatın daha geniş sahəsi başa düşülür. Bununla yanaşı, dövlət qaydası ictimai qaydanın özəyini təşkil edir, ictimai qaydanın və hüquq qaydasının, həmçinin də ictimai təhlükəsizliyin mahiyyətini və məzmununu müəyyən edir.

İctimai qaydanın qorunması dedikdə insanların həyat və sağlamlığının, onların şərəf və ləyaqətlərinin mühafizəsi, vətəndaşların hüquq, azadlıq və qanuni mənafehlərinin, idarə müəssisə və təşkilatların mənafehlərinin qorunması, insanların əməyi və istirahəti, dövlət orqanlarının qeyri-dövlət təşkilatlarının və əmək kollektivlərinin normal fəaliyyəti üçün yaşayış məntəqələrində əlverişli şərait yaradan əmin-amanlığın təşkil edilməsi üzrə dövlət orqanlarının ictimai qurumlarda qarşılıqlı əlaqədə müxtəlif tədbirləri həyata keçirilməsi başa düşülür.

İctimai qaydanın qorunması və ictimai tədbirlər sistemini aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi təşkil edir:

- 1) İctimai qayda yaranan ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi;
- 2) Həyat fəaliyyətinin bu sahələrində insanların davranışlarını tənzimləyən qanunvericilik və digər normativ aktların qəbul edilməsi;
- 3) Qəbul edilmiş bu aktların müəyyən etdiyi qaydaların dövlət orqanları və ictimai qurumlarda həyata keçirilməsi (yəni bu aktların realizəsi).

İctimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi aşağıdakı formalarda ifadə olunur:

- hüquqpozumaların və digər hüquqazidd hərəkətlərin xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması, təqsirkar şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi üzrə fəaliyyətdə;
- istehsal və əmək fəaliyyəti prosesində insanların ünsiyyəti üçün normal təhlükəsiz şəraitin təşkil edilməsi və onlar tərəfindən maddi və mənəvi tələbatlarının təmin edilməsi üzrə səlahiyyətli orqanlara və təşkilatlara kömək edilməsində;
- vətəndaşların subyektiv hüquqlarının həyata keçirilməsi və vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün təminatın təmin edilməsində;
- ictimai təhlükəsizliyin norma və qaydalarının pozulması, təbii fəlakətlərlə və s. bağlı olan zərərli nəticələrin aradan qaldırılmasına istiqamətləndirilmiş hərəkətlərdə.

İctimai qayda və ictimai təhlükəsizlik sahələrinin mürəkkəb və kompleks xarakteri onların mühafizəsinin müxtəlif üsullarının mövcud olmasının zəruriliyini

şərtləndirir. İctimai qayda və ictimai təhlükəsizlik sahələrində yaranan ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin xüsusiyyətindən və ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin mühafizə etdikləri tədbirlərin xarakterindən asılı olaraq, aşağıdakı mühafizə üsulları ilə fərqləndirilir:

- inzibati - hüquqi;
- əməliyyat-axtarış;
- cinayət hüquqi;
- mülki hüquqi.

İctimai qaydanın inzibati-hüquqi mühafizəsi - göstərilən sahələrdə hüquqpozmaların xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması üzrə normayaradıcılıq və təşkilati, inzibati xarakterli təsir tədbirlərinin tətbiq edilməsi ilə həyata keçirilir.

Əməliyyat-axtarış tədbirləri və vasitələrinin köməyi ilə ictimai qayda və ictimai təhlükəsizlik sahələrində törədilən cinayətlərin qarşısının alınması və açılması, həmçinin də məhkəmə və istintaqdan gizlənən şəxslərin, cinayətkarların axtarışı və tutulması həyata keçirilir.

İctimai qaydanın cinayət-hüquqi mühafizəsi – cinayət və cinayət prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada cinayət-hüquqi vasitələrin istifadə və tətbiq edilməsi ilə həyata keçirilir.

İctimai qaydanın mülki-hüquqi mühafizəsi – vətəndaşların, idarə müəssisə və təşkilatların hüquq və qanuni mənafelərinin maddi və ya mənəvi zərərlərin vurulması ilə bağlı olan hüquqpozmalardan mühafizəsinə istiqamətləndirilmiş mülki-hüquqi vasitələrin tətbiq edilməsindən ibarətdir.

İctimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinin müxtəlif aspektlərinin mövcudluğu dövlət orqanlarının ictimai qurumlarla qarşılıqlı əlaqədə həyata keçirilən bir sıra təşkilati-hüquqi istiqamətli fəaliyyətinin mövcudluğunu şərtləndirir.

3.Qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsində daxili işlər orqanlarının rolu

Hüquqi dövlət hüquqpozuntularına qarşı səmərəli mübarizə aparmaq üçün zəruri maddi, siyasi, sosial və s. xarakterli tədbirlər həyata keçirir. Əhalinin yüksək maddi həyat şəraiti, etibarlı sosial müdafiəsi, ölkədə siyasi sabitlik, yüksək hüquq mədəniyyətinə malik olan ədalətli hüquq mühafizə orqanlarının mövcudluğu qanunçuluq rejiminin real əsasını təşkil edir.

Hüquq subyektlərinin, ölkə ərazisində yaşayan bütün insanların hüquq və azadlıqlarının, qanuni mənafelərinin bilavasitə müdafiəsi hüquq mühafizə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Bu işdə daxili işlər orqanlarının da üzərinə mühüm vəzifələr düşür.

Bu vəzifələri məzmun baxımından aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

- Cinayətin və digər hüquqpozumaların qarşısının alınması, baş vermiş cinayət hadisəsinin aşkara çıxarılması və onu törədən şəxsin müəyyənləşdirilməsi;
- cinayəti doğuran səbəblərin öyrənilməsi və aradan qaldırılması üçün tədbirlər görmək;
- cinayət və digər hüquqpozumalar haqqında daxil olan ərizələrin və məlumatların qəbul edilməsini, qeydiyyatdan keçirilməsini və zəruri tədbirlərin görülməsini təmin etmək;
- Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş hallarda və qaydada cinayət işlərini başlamaq, təhqiqat və istintaq aparmaq;
- Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək.

Demokratik, hüquqi dövlətdə qanunçuluğun təmin olunma səviyyəsini göstərən əsas vasitələrdən biri də cinayətkarlığın göstəricisidir. Hətta hüquq mühafizə fəaliyyətində belə bir mövqe mövcuddur ki, cinayətlərin üstünün vaxtında, operativ açılması və onları törədən şəxslərin ədalət mühakiməsinə verilməsi nə qədər vacib olsa da, lakin görülməz zəruri preventiv tədbirlər nəticəsində bu sosial – neqativ təzahürlərin baş verməsindən əvvəl qarşısının alınması cəmiyyət üçün daha önəmlidir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev respublikaya rəhbərliyinin ilk günlərindən ulu öndər Heydər Əliyevin daxili işlər orqanlarına diqqət və qayğı siyasətini davam etdirmiş, bu strukturda fəal inkişaf tempinin saxlanılmasına, daha böyük nailiyyətlərin əldə edilməsinə lazımi şərait yaratmışdır. Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Naziri, general-polkovnik Cənab Ramil Usubovun rəhbərliyi altında daxili işlər orqanlarının əməkdaşları tərəfindən cinayətkarlıqla mübarizə, ictimai asayişin qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmini vəzifələri uğurla yerinə yetirilmiş, ölkədəki kriminogen durum nəzarətdə saxlanılmışdır.

Görülən işlərin nəticəsidir ki, respublikamız cinayətkarlığın səviyyəsinə görə uzun illərdir ki, MDB və Şərqi Avropa məkanında ən təhlükəsiz və sabit ölkələrdən biri hesab olunur.

Yalnız belə bir vəziyyətdə ölkədə möhkəm qanunçuluq və hüquq qaydasının mövcudluğundan danışmaq olar.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, qanunçuluq və hüquq qaydası kateqoriyaları qırılmaz surətdə bağlı olan hüquqi hadisələrdir.

Hüquq qaydası insanların hüquqi davranışı, dövlət orqanlarının, vəzifəli şəxslərin, ictimai təşkilatların qanuni hərəkətləri, yəni hüququn bütün subyektləri tərəfindən qanunlara ciddi əməl olunması nəticəsində formalaşır.

Hüquq qaydası qanunçuluğun praktiki olaraq həyata keçirilməsidir.

Qanunçuluq kimi hüquq qaydasının da cəmiyyətdə ictimai təyinatı xalqın mənafeyinə xidmət etməsidir. Hüquq qaydası möhkəmlilik və sabitlik kimi keyfiyyətlərə malikdir. Bu isə istehsal münasibətləri sistemi, xalqın iqtisadi, ictimai-siyasi və ideya birliyi ilə şərtlənir.

Qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi kimi, hüquq qaydasının da möhkəmləndirilməsi vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun vacib şərtlərindən biridir.

Hüquq qaydası – hüququn subyektləri tərəfindən hüquq normalarının tələblərinin dəqiq və tam həyata keçirilməsi nəticəsində bərqərar olan ictimai münasibətlər sistemidir. Hüquq qaydası cəmiyyətin müasir sivilizasiyalı həyatının real əsasını təşkil edir. Məhz sabit hüquq qaydası şəraitində iqtisadiyyat səmərəli işləyir, qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətinin fəaliyyətində qanunçuluq təmin olunur, müxtəlif ictimai və xüsusi təşkilatların fəallığı artır, insan azadlığına real təminat verilir, insanın maddi və mənəvi ehtiyacları maksimum səviyyədə ödənilir.

İnkişaf etmiş demokratik dövlətlərdə hüquq qaydası:

- progressiv demokratik qanunvericiliyə əsaslanır;
- insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının etibarlı müdafiəsi və səmərəli hüquqi təminatlar sistemi ilə xarakterizə olunur;
- sosial-iqtisadi, maliyyə və digər sahələrdə hüquq münasibətlərinin sabitliyi ilə səciyyələnir;

Hüquq qaydası anlayışına yaxın olan, lakin özünəməxsusluğu ilə fərqlənən kateqoriya ictimai qaydadır. Hüquq qaydası kimi bu kateqoriya da ictimai münasibətlərin nizamlı xarakteri ilə səciyyələnir.

Elmi-nəzəri ədəbiyyatlarda ictimai qayda anlayışı əsasən iki mənada istifadə olunur.

Geniş mənada, ictimai qayda cəmiyyətdə bütün prosesləri və onun ayrı-ayrı hissələri arasındakı münasibətləri reqlamentləşdirən qaydaların məcmusu kimi başa düşülür. Bu mənada hüquq qaydası ictimai qaydanın bir elementi kimi çıxış edir. Belə ki, ictimai qayda hüquq da daxil olmaqla bütün sosial normaların həyata keçirilməsi nəticəsində yaranır.

Dar mənada isə, ictimai qayda dedikdə - dövlət orqanlarının və qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti, əhalinin əməyi və istirahəti üçün normal şəraitin, əmin-amanlığın təmin edilməsi məqsədi daşıyan, ictimai yerlərdə insanların ünsiyyəti prosesində yaranan, cəmiyyətin tələbatı ilə şərtləndirilən və sosial normalarla tənzimlənən ictimai münasibətlər sistemi kimi başa düşülür. İctimai qaydanın bu cür mənasına bir çox hüquq ədəbiyyatlarında, o cümlədən polis haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində də rast gəlmək olar.

Lakin, polisin fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktlarda ictimai qayda və hüquq qaydasının digər mühüm elementi kimi çıxış edən ictimai

təhlükəsizlik kateqoriyalarının normativ definisiyası verilmir. Lakin bu terminlərin nəzəri izahına hüquqşünaslıqda tez-tez rast gəlinir. Bu yanaşmalardan irəli gələrək ictimai qaydanın anlayışını aşağıdakı kimi məqbul hesab etmək olar.

İctimai qayda – ictimai yerlərdə insanların ünsiyyəti prosesində yaranan və sosial normalarla tənzimlənən ictimai münasibətlər sistemidir

İctimai qayda anlayışı ilə birlikdə istifadə olunan və hüquq qaydasının digər mühüm elementi kimi çıxış edən digər ictimai münasibətlər sistemi ictimai təhlükəsizliklə bağlıdır. İctimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi dövlətin və cəmiyyətin tərəqqisinin əsas şərtlərindən biridir. İctimai təhlükəsizlik milli təhlükəsizliyin ayrılmaz hissəsi olub, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət, vətəndaş cəmiyyətinin və sosial rifahın inkişafı vasitəsilə mümkündür.

Şəxsiyyətə, cəmiyyət və dövlətə qarşı yönəlmiş istənilən təhlükə sosial sistemin və ya mühitin keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinin dəyişməsinə səbəb ola bilər. Bu zaman təhlükəsizliyi təmin edən obyektlərin normal fəaliyyəti pozulur və ya qeyri-mümkün olur.

İctimai təhlükəsizlik insanların hüquq və azadlıqlarının, qanuni maraqlarının, mülkiyyətinin, cəmiyyətin və dövlətin davamlı inkişafını təmin edən maraqların mühafizə olunma vəziyyətidir. İctimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi polisə əsas vəzifələrindən biri olaraq insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına qarşı yönəlmiş ictimai təhlükəli hadisə və ya əməllərin yaratdığı təhlükənin azaldılması, qarşısının alınması və aradan qaldırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

İctimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması sahəsində qanunvericiliklə polisə üzərinə aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- hər kəsin şəxsi təhlükəsizliyini təmin etmək;
- səlahiyyətləri çərçivəsində inzibati xətalara dair işlər üzrə icraatı aparmaq;
- tutulan şəxsi müvafiq orqanlara təhvil verilənədək saxlamaq;
- kütləvi tədbirlər zamanı ictimai asayışı təmin etmək;
- fəvqəladə və hərbi vəziyyət rejimini təmin etmək, karantin tədbirlərinin həyata keçirilməsində iştirak etmək;
- xüsusi icazələr vermək (mülki ov silahının əldə edilməsinə, özəl mühafizə fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə və s.);
- qeydiyyat və uçot işini aparmaq;
- yetkin yaşa çatmışlar arasında nəzarətsizlik və hüquq pozuntularının qarşısının alınmasında iştirak etmək;
- hüquqi və fiziki şəxslərin əmlakını hüquqazidd əməllərdən qorumaq.

Müasir dövrdə həyatımızdakı ictimai münasibətlər daha dinamikdir. Ötən illərlə müqayisədə cəmiyyətimizdə mövcud olan ictimai münasibətlər bir çox obyektiv məqamlar nəzərə alınmaqla, tənzimlənmə metodlarının da uyğunlaşdırılmasını zərurətə çevirmişdir. Daha dəqiq desək, respublikamızda ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi işinin təşkili özlüyündə belə sosial tələbata cavab verməlidir. Sosial dünyanın xüsusi sferası olan cəmiyyətimizdə vətəndaşlarımızın həyat fəaliyyətinin tarixən inkişaf edən formalarını özündə ehtiva etməklə, özünün dayanıqlığı və inkişafı üçün mühafizə olunmasını tələb edir. Məhz bu kimi sosial sifarişlər daxili işlər sahəsində dövlət

idarəetməsinin həyata keçirilməsi ilə icra edilir. Təcrübi olaraq, vətəndaşlarımızın konstitusion mənafeləri DİO-nun funksiyasından irəli gələrək polisin fəaliyyət istiqamətləri əsasında təşkilat fəaliyyəti prosesində təmin edilir. Qeyd olunması zəruridir ki, mahiyyətə ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi dövlət orqanlarının və ictimai qurumların fəaliyyəti, vətəndaşların əməyi və istirahəti üçün normal şəraitin yaradılmasına xidmət edir. Ötən əsrin 90-cı illərində respublikamızda ictimai asayişin arzuolunmaz vəziyyəti vətəndaşlarımızın ictimai yerlərdə sərbəst hərəkət etmələrinə, ölkə ərazisində rahat yerdəyişmələrinə və s. formada rahat davranışlarına öz mənfi təsirini göstərmişdir. Ümummilli liderimiz H. Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından dərhal sonra həyata keçirilən siyasi-hüquqi tədbirlər nəticəsində respublika ərazisində ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi işi öz müsbət nəticəsini vermişdir. Məhz bu fəaliyyət istiqamətinin gerçəkləşməsi vətəndaşların təhlükəsiz yaşamaq kimi fundamental hüquqlarının yüksək səviyyədə təminatçısı olmuşdur. Bu gün də daxili işlər orqanları əməkdaşlarının səyi nəticəsində cəmiyyətin davamlı və stabil inkişafının əsası olan ictimai-siyasi sabitlik təmin edilərək cinayətkarlıqla və digər hüquqpozmalara qarşı mübarizə işi daha qətiyyətli və kəsərli formada həyata keçirilir. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev polisin fəaliyyətinə yüksək qiymət verərək qeyd etmişdir: «Bu gün Azərbaycan polisi öz vəzifə borcunu layiqincə icra edir. Azərbaycanın hərtərəfli inkişafında, ictimai asayişin qorunmasında, sabitliyin saxlanılmasında çox önəmli rol oynayır. Azərbaycanın iqtisadi potensialının artması ölkədə bərqərar olunmuş sabitliyin nəticəsidir».

Qanunçuluq və hüquq qaydası anlayışına yaxın olan kateqoriyalardan biri də dövlət intizamıdır. Bu kateqoriyaların tam təcrid olunmuş halda mövcudluğu qeyri mümkündür. Çünki onlar bir-birini tamamlayır, digər kateqoriyaların əsas prinsip və tələblərinin reallaşmasına köməklik göstərir. Bütün bunlarla yanaşı nizam-intizam qanunçuluğa nisbətən daha geniş anlayışdır. Belə ki, o yalnız qanun və qanunqüvvəli aktların deyil, həm də bütün fərdi qayda və göstərişlərin, həmçinin şifahi əmr, sərəncam və göstərişlərin yerinə yetirilməsini tələb edir. Nizam - intizamın mühüm hissələrindən biri də işçi tərəfindən çalışdığı təşkilatda əmək intizamına əməl etməsi, öz xidməti vəzifələrinin, ona həvalə olunmuş tapşırıqların vicdanla yerinə yetirilməsidir.

Təbii ki, nizam-intizam qanunçuluğu da ehtiva edir. Lakin bu kateqoriyalar nə qədər çox bir-birilə yaxın olsalar da, onları eyniləşdirmək olmaz. Qanunçuluq nizam-intizamın təməlidir, onsuz sonuncunu təsəvvür etmək belə qeyri mümkündür. Bu iki kateqoriya arasında ümumilik ondan ibarətdir ki, onların hər ikisi cəmiyyət üçün obyektiv zəruriliyə malikdir, bir çox hallarda eyni funksiyalar yerinə yetirirlər.

İntizamlı insan bir qayda olaraq yüksək düşüncəli, tərbiyəli, fəal, həm özünə, həm də digərlərinə qarşı tələbkar olan şəxsiyyətdir.

Daxili işlər orqanlarının xidməti intizamı-əməkdaşlar tərəfindən həvalə olunmuş vəzifələri nümunəvi yerinə yetirməkdən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, digər normativ-hüquqi aktların tələblərinə, öz rəhbərlərinin əmr və göstərişlərinə əməl etməkdən ibarətdir.

DİO-nun hər bir əməkdaşı etik normalara ciddi əməl etməli, insan hüquqlarına hörmətlə yanaşmalı, başqalarını hüquq qaydasını pozmaqdan

çəkəndirməli, insan və vətəndaş hüquqlarını müdafiə etməli, səmimi və nəzakətli olmalı, daim peşəkarlıq səviyyəsini artırmalıdır.

Daxili işlər orqanlarında yüksək nizam-intizama, mənəviyyata, əxlaqa, ailə tərbiyəsinə malik, vətəndaşlarla ünsiyyətdə nəzakətli və qayğıkeş olan əməkdaşların xidmət göstərməsi daim Daxili İşlər Nazirliyi rəhbərliyinin diqqət mərkəzindədir. Bu tələbkarlıq nəticəsində daxili işlər orqanlarında hər il nizam-intizamın daha da güclənməsi və intizam qaydasını pozan əməkdaşların sayının azalması müşahidə olunur.

Mühüm əhəmiyyət kəsb etməsinə baxmayaraq qanunçuluq və hüquq qaydası həyatda mexaniki, öz-özünə reallaşmır. Təcrübə göstərir ki, qanunçuluq və hüquq qaydasını sadəcə bəyan etmək kifayət deyil. Həmçinin bu sosial dəyərlərin reallaşmasını, səmərəliliyini təmin edən etibarlı sosial mexanizmlərin təşkili də xüsusi önəm kəsb edir.

Hüquqi dövlətdə qanunçuluq və hüquq qaydasının səmərəli təminat sistemi mövcuddur. Burada iqtisadi, siyasi, mənəvi və hüquqi təminatlar fərqləndirilir.

Hüquqi təminatlar qanunçuluğun və hüquq qaydasının hər cür pozulmasına yönələn əməllərin vaxtında aşkar edilməsi və qarşısının alınmasına dair müvafiq dövlət orqanlarının xüsusi fəaliyyətidir. Onun həyata keçirilməsi ilə qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanları məşğul olur.

Elmi-nəzəri ədəbiyyatlarda qanunçuluğun və hüquq qaydasının hüquqi təminatının aşağıdakı keyfiyyət tərkibi müəyyən edilmişdir:

1. Cəmiyyətin inkişaf tendensiyası və qanunauyğunluqlarını əks etdirən hüquq normalarının tamlığı;

2. Hüquq pozuntularının vaxtında aşkar edilməsi və qarşısının alınmasına yönəlmiş səmərəli tədbirlər;

3. Hüquq məsuliyyətinin tətbiqi və pozulmuş hüquq və vəzifələrin bərpa edilməsinə yönəlmiş tədbirlərin effektivliyi;

4. İctimai həyatın müxtəlif sahələrində qanunçuluğun təmin edilməsinə dair səlahiyyətli orqanların keyfiyyətli işi;

5. Hüquqi fəaliyyətin davamlı olaraq təkmilləşdirilməsi;

6. Ölkə əhalisinin yüksək hüquq düşüncəsi və hüquq mədəniyyəti.

Müasir dövrdə qloballaşma proseslərinin sürətlə inkişafı nəticəsində ictimai həyatın müxtəlif sahələrində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermiş, beynəlxalq əlaqələrin daha da dərinləşməsi və miqrasiya proseslərinin inkişafı yeni münasibətlər sisteminin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Həmçinin, informasiya kommunikasiyası texnologiyalarının inkişafı, cəmiyyət üzvlərinin sosial iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşması, əhalinin sayının artması da bu proseslərə kifayət qədər təsir göstərmişdir.

Yuxarıda göstərilənlər nə qədər müsbət hal sayılsa da, təcrübə göstərir ki, belə bir vəziyyətdə hüquq pozuntularının artması və yeni növ hüquqpozma hallarının yaranması ehtimalı da çoxalır.

Bir sözlə, ictimai münasibətlərin daha ahəngdar və intensiv inkişafı cinayətkarlığın kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin də dəyişməsinə səbəb olur. Belə bir vəziyyətdə cinayətkarlıqla mübarizənin daha səmərəli aparılması, qanunçuluğun qorunması, ölkədə əlverişli iqtisadi-siyasi, sosial inkişafın davamlı

olması üçün asayişin mühafizəsinin peşəkarlıqla həyata keçirilməsi, polis-vətəndaş münasibətlərinin daha yüksək səviyyəyə qaldırılması məqsədi ilə daxili işlər orqanlarında əhəmiyyətli struktur islahatları aparılmışdır. Daxili işlər nazirliyi sistemində Daxili Tədqiqatlar, Şəxsi Heyətlə İş, Beynəlxalq Əməkdaşlıq, Daxili Təhlükəsizlik, İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə, Miqrasiya idarələrinin, Mətbuat Xidmətinin təsis edilməsini misal göstərmək olar. Ölkə başçısının 12 mart 2007-ci il tarixli «Polis sahə məntəqələrinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi haqqında» Sərəncamı bu sahədə aparılan işləri daha da canlandıraraq, daxili işlər orqanlarının fəaliyyətinin müasir forma və metodlarla həyata keçirilməsinə zəmin yaratmışdır. Bu sərəncamın tələblərindən irəli gələrək polis orqanlarının nəzdində yeni struktur vahidi – inzibati sahələr yaradılmışdır.

Növbəti uğurlu layihələrdən biri kimi cinayətlərin, yol-nəqliyyat hadisələrinin, ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin pozulmasının qarşısının alınmasında böyük rol oynayan və paytaxt ərazisinə videonəzarəti təmin edən «Təhlükəsiz şəhər» Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sisteminin tətbiqini göstərmək yerinə düşərdi.

Cinayətlərin qeydə alınması və qarşısının alınması işində ictimaiyyətlə əlaqələrin daha effektiv təşkili məqsədi ilə yaradılmış 102 xidmətinin fəaliyyəti də xüsusilə qeyd edilməlidir. Bu xidmətin səyi nəticəsində cinayətlərin qeydiyyatı və qarşısının alınması daha dinamik hal almış, latent cinayətlərin sayı azalmışdır.

Daxili işlər orqanlarında aparılan islahatlar təbii ki, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsində öz müsbət nəticəsini verir. Lakin dünya təcrübəsi göstərir ki, ölkənin hüquq mühafizə sistemi nə qədər təkmil olsa belə, cəmiyyətin demokratiya və hüquqi mədəniyyəti zəifdirsə və o, ictimai asayişin mühafizəsini yalnız polisin vəzifəsi hesab edərək özünü bu işdən kənarlaşdırarsa, yüksək nəticələr əldə etmək olduqca çətinləşir.

Uzun illər elmdə belə bir mövqə olubdur ki, cinayətkarlığa qarşı səmərəli mübarizə aparmaq üçün cinayətlərə görə sanksiyalar ağırlaşdırılmalı, polisin sayı isə artırılmalıdır. Lakin, təcrübə bu elmi fərziyyələrin qeyri-rasionallığını sübuta yetirdi. Bu gün artıq heç kəsdə şübhə doğurmur ki, ictimai asayişin, insan hüquqlarının mühafizəsində cəmiyyətin də rolu danılmazdır. Bu baxımdan ölkəmizdə ictimai asayişin mühafizəsində səmərəli fəaliyyəti təmin etmək məqsədi ilə daxili işlər orqanları ictimaiyyəti də bu işə cəlb etmək üçün müəyyən tədbirlər görür. Azərbaycanda həyata keçirilən «İctimai polis» layihəsini bu əməkdaşlığın bariz nümunəsi kimi göstərmək olar.

«İctimai polis» layihəsinin əsas vəzifəsi polis ilə cəmiyyət arasında əlaqələri yaxınlaşdırmaq və inkişaf etdirməkdən ibarətdir.

Bu modelin tətbiqinin əsas prinsipi cəmiyyətdə cinayəti sosial problem kimi qəbul etməkdir. Sosial problemlərin həll edilməsi təkcə polis tədbirləri ilə təmin edilə bilməz. Buna görə də cinayət hərəkətlərinin qarşısı cəmiyyəti təşkil edən fərdlərin və qurumların iştirakı ilə alınmalıdır.

Sosial nəzarət mexanizmlərinin yaradılması sahəsində həyata keçirilən mütərəqqi nailiyyətlərdən biri kimi polis orqanlarında yeni yaradılmış inzibati sahələrdə hüquq qaydasının təmini üzrə İctimai Şuraların təsis edilməsi oldu.

Daxili işlər orqanlarında müasir dövrün tələblərinə müvafiq funksional vəzifələrin daha səmərəli yerinə yetirilməsi üçün hər cür imkan və şərait yaradılmışdır. Müasir dövrün tələbinə uyğun islahatların aparılması, maddi-texniki bazanın və şəxsi heyətin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi işi də mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Əməliyyat-axtarış xidməti fəaliyyətində, təlimdə və təhsildə böyük önəm daşıyan xüsusi texnika, avadanlıq və vasitələr alınmış, yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqinə başlanmışdır. Təcrübə göstərir ki, daxili işlər orqanlarının maddi-texniki təchizatının lazımi səviyyədə olması, müvəqqəti saxlama təcrüdəxanalarında şəraitin standartlara cavab verməsi, əməkdaşların fiziki və mənəvi cəhətdən sağlam olması ölkədə qanunçuluğun və hüquq qaydasının səmərəli qorunması üçün əsas şərtlərdəndir.

Qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi sahəsində öz üzərinə düşən vəzifələrin layiqincə yerinə yetirilməsi üçün daxili işlər orqanlarının əməkdaşları peşəkar hüquq mədəniyyətinə malik olmalıdırlar.

Daxili işlər naziri, general-polkovnik Cənab Ramil Usubovun təbirincə desək, peşəkarlıq - məşğul olduğun sahədə işi yüksək səviyyədə təşkil etmək, lazımi biliklərə, nəzəri və praktiki hazırlığa malik olmaq, problemləri görmək və onları aradan qaldırmağı bacarmaq, həlli vacib olan məsələləri dəqiq müəyyənləşdirib yerinə yetirmək, müasir iş metodlarına yiyələnmək və onları praktiki fəaliyyətdə tətbiq etmək, xidməti vəzifələrin icrasına vicdanla, böyük məsuliyyətlə yanaşmaqdır.

Bu mühüm istiqamətdə qarşıda duran vəzifələrin uğurla həyata keçirilməsində nazirliyin Polis Akademiyası da çox mühüm rol oynayır. Yüksək ixtisaslı hüquqşünas kadrlar hazırlayan bu təhsil müəssisəsində beynəlxalq standartlar səviyyəsində hərtərəfli islahatlar aparılmış, zəngin fondu, elektron kataloqu olan kitabxana yaradılmışdır. Akademiyanın Bayrağı, habelə təhsildə fərqlənən və intizamı ilə seçilən müdavimlər üçün «Heydər Əliyev» təqaüdü təsis edilmişdir. Akademiyanın qarşısında duran əsas vəzifə mükəmməl biliyə, yüksək mənəvi-psixoloji keyfiyyətlərə, xüsusi fiziki hazırlığa, möhkəm iradəyə və qətiyyətə malik polis zabitləri hazırlamaqdır. Cənab nazirin tələbinə müvafiq olaraq, müdavimlərdə zabit qüruru, saf mənəviyyat formalaşdırmaq üçün xüsusi səylər göstərilir, tədris prosesində ən mükəmməl, praktikada özünü doğruldan metodlar tətbiq edilir, tələbələrə qətiyyət, vətənpərvərlik, humanizm kimi dəyərlər aşılanır.

Hazırda xidmətin müasir standartlar səviyyəsində təşkilinə yönəlmiş islahatların davam etdirilməsi qanunçuluğun, hüquq qaydasının təmin edilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının etibarlı müdafiəsi, cinayətkarlığa qarşı mübarizənin uğurla aparılması fəaliyyətimizin əsas prioritetləridir. Bu sahədə sistemli şəkildə təşkilati-əməli işin həyata keçirilməsi, o cümlədən müasir və təkmil yeniliklərin tətbiq edilməsi, əməkdaşların həm peşəkarlıq səviyyəsini artırılması, həm də mənəvi yetkinləşməsi üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi davam etdirilir.

Nəticə

Dövlət cəmiyyəti müxtəlif metod və vasitələrin – iqtisadi, siyasi, ideoloji, təşkilati, hüquqi – köməyi ilə idarə edir. Bu idarəçilikdə qanunçuluq və hüquq qaydası əhəmiyyətli rol oynayır. Çünki qanunçuluq və hüquq qaydası olmadan cəmiyyətin normal fəaliyyətini təmin etmək mümkün deyil.

Qanunlara riayət – cəmiyyətin idarəçiliyinin ən qədim və ən sivil formasıdır. Bu gün bütün demokratik və hüquqi dövlətlərdə bu qayda bir standart kimi qəbul edilmişdir. İnsan övladı hələ bundan mükəmməl bir idarəçilik forması fikirləşməyib. Qanunlar olmasa istənilən cəmiyyətdə bütün «çirkinliklər» baş qaldırardı.

Qanunlar yalnız bəşəriyyət tarixinin ibtidai dövrlərində mövcud olmamışdır.

Qanun ümumi idrakin ifadəsi olduğundan o hər bir maraqdan üstündür. Aydın məsələdir ki, qanuna ilk növbədə onu yaradanın özü riayət etməlidir. Əks halda qanun verənin digərlərindən nə isə tələb etməyə mənəvi hüququ olmayacaqdır. «Hakimiyyət verdiyi qanunlara tabe olmalıdır» - hüquqi dövlətin mahiyyəti məhz bundadır.

Müasir Azərbaycan cəmiyyəti qanunçuluq və hüquq qaydası olmadan öz qarşısına qoyduğu məqsədlərə çata bilməz:

- uğurlu iqtisadi və sosial islahatların həyata keçirilməsi;
- bazar münasibətlərinin və haqlı rəqabətin mövcudluğu;
- istehsalın genişlənməsi;
- vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlət quruculuğu;
- demokratik institutların effektiv fəaliyyəti;
- insan hüquq və azadlıqlarının realizəsi və etibarlı müdafiəsi;
- dövlət aparatının çevik, effektiv və dəqiq işləməsi;
- cinayətkarlıqla mübarizə;
- idarəçilik prosesinin təmini;
- cəmiyyətin siyasi-hüquq mədəniyyətinin və şəxsiyyətin hüquq düşüncəsinin formalaşması.

Bu məqsədlərin həyata keçməsi üçün təşkilatçılıq, qayda və intizam gərəkdir. Bu cəmiyyətin bütün təbəqələrinə aid edilən bir rejim olmalıdır. Heç kim bu qayda və idarəçilikdən kənar qalmamalıdır.

Stabil hüquqi nizamasalma-dövlətin mövcudluğu üçün vacib olan şərt budur. Azərbaycan Respublikasının dünya sivilizasiyasına inteqrasiyası qarşısına qoyduğu əsas vəzifələrdən biri də məhz budur. Ölkənin daxilində qanunçuluq və hüquq qaydasının təmin onun beynəlxalq prestijinə birbaşa təsir edir. Hər bir cəmiyyətin qanunçuluq və hüquq qaydasının stabil vəziyyətdə saxlanılmasını nəzərdə tutan tədbirlərə ehtiyacı vardır.